

Franciszek Mróz*

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Wydział Geograficzno-Biologiczny

Instytut Geografii

Turystyka religijna jako czynnik rozwoju Karpat Polskich

Religious Tourism as an Incentive of the Development of Polish Carpathian Mountains

Abstract: The research has been aimed at analysing the development of pilgrimages and religious tourism to shrines in Polish Carpathian Mountains and the assessment of the influence of religious tourism on social and economic development in the examined region. The article indicates that the modern network of pilgrimage centres in Polish Carpathian Mountains is the heritage of long-term tradition. The network comprises more than 120 shrines in which miraculous images of Virgin Mary, images of the Lord, of the saints and blessed are venerated, as well as calvaries and a Eucharistic shrine. The vast majority of Carpathian shrines (75% of all) are connected with Marian cult. In Polish Carpathian Mountains, there are 14 shrines of Lord, connected mainly with the cult of miraculous images of Christ, and more than 20 shrines of saints and blessed figures.

This paper is the result of in-house studies and field studies conducted during the years 1995–2017 in more than 100 Carpathian shrines. The studies were conducted in Polish Carpathian Mountains, i.e. in the part of Carpathian Mountains that lies within the actual borders of Poland. The presentation of research results mainly makes use of a dynamic and comparison method, and cartographic presentation methods (the matic map and choropleth map).

The conducted research indicates that tourism and pilgrimages to shrines in Polish Carpathian Mountains exhibit an increasing trend year by year and the main factors which have an influence on this are pilgrimage traditions, landscap evaluate of the region, historical and architectural value of churches functioning as shrines, care for the deve-

* fmroz@up.krakow.pl

lopment of the cult, and pastoral work of priests or congregations that take care of the shrine.

Key words: pilgrimages, tourism region, shrine, religious tourism, Carpathian Mountains

Wstęp

Karpaty należą do głównych regionów turystycznych w Polsce [Warszyńska 1995]. Region ten jest także najważniejszym obszarem w kraju pod względem liczby funkcjonujących ośrodków pielgrzymkowych. Współczesną sieć sanktuariów w Karpatach Polskich tworzy ponad 120 sanktuariów, w których czczone są cudowne wizerunki Matki Bożej, wizerunki Pańskie oraz świętych i błogosławionych, relikwie osób wyniesionych do chwały ołtarza, a także kalwarie i sanktuarium eucharystyczne.

Celem badań, zasygnalizowanym w tytule opracowania, była analiza rozwoju pielgrzymek i turystyki religijnej do sanktuariów w Karpatach Polskich, a także ocena wpływu turystyki religijnej na rozwój społeczno-gospodarczy w badanym regionie. Badania terenowe zostały przeprowadzone w latach 2007–2017 w ponad 80 karpaccich ośrodkach pielgrzymkowych. Badaniami objęto sanktuaria położone na obszarze polskiej części Karpat – a więc Zewnętrzne Karpaty Zachodnie, Centralne Karpaty Zachodnie i Karpaty Wschodnie. W niniejszym opracowaniu przyjęto regionalizację fizycznogeograficzną Karpat opracowaną przez J. Balona i M. Jodłowskiego [Balon, Jodłowski 2014, ss. 91–95]. Rozpatrywana problematyka dotyczy wyłącznie ośrodków pielgrzymkowych posiadających urzędowy statut sanktuarium, określony przepisami Kodeksu prawa kanonicznego, a więc posiadających stosowną aprobatę biskupa miejsca [Kodeks prawa kanonicznego, kan. 1230]. Uwzględniono wyłącznie sanktuaria Kościoła rzymskokatolickiego legitymujące się w dniu 1 października 2017 r. erygującym je dekretem biskupim, a także ośrodki, które w urzędowych wykazach poszczególnych diecezji oraz w dokumentach ordynariusza miejsca zostały określone mianem „sanktuarium” [Mróz 2016, s. 186].

W przedstawieniu wyników badań posłużono się przede wszystkim metodą dynamiczno-porównawczą, a także kartograficznymi metodami prezentacji.

Problematyka związana z funkcjonowaniem sanktuariów w Karpatach Polskich oraz turystyką religijną i pielgrzymowaniem do tychże ośrodków pielgrzymkowych była podejmowana przez geografów w ośrodku krakowskim. Są to przede wszystkim prace A. Jackowskiego [1995], I. Sołjan [1999], F. Mroza [2007; 2009], I. Hodorowicz i F.

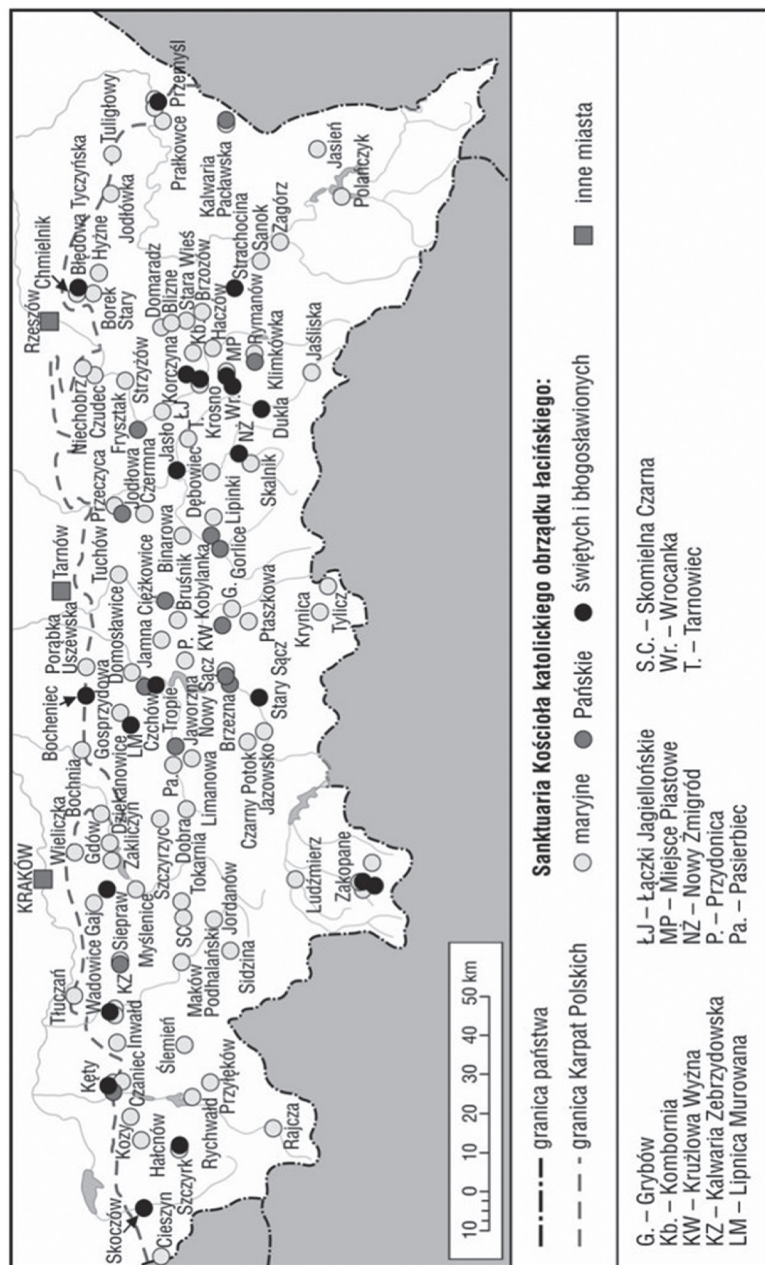
Mroza [2009], I. Kapery [2001; 2004; 2005], F. Mroza i Ł. Mroza [2015]. Badania pielgrzymek do wybranych sanktuariów na badanym obszarze prowadzili także m.in. K. Bełch [1985], A. Chmura [2006], A. Dobrzyński [2005], W. Głowa [1998], A. Motyka [2001] oraz J. Podlaszczak [2012].

Współczesna sieć sanktuariów w Karpatach Polskich

Na terenie Karpat Polskich funkcjonuje obecnie ponad 120 ośrodków pielgrzymkowych (rysunek 1). Jest to około 15% ogólnej liczby sanktuariów, które rejestruje się współcześnie w Polsce [Mróz 2016, s. 186]. Zdecydowana większość karpaccich sanktuariów (70% ogółu) związana jest z kultem maryjnym. W grupie 83 sanktuariów Matki Bożej 38 ośrodków szczyli się wizerunkami Matki Bożej koronowanymi na prawie papieskim (koronacja bezpośrednio przez papieża lub „w imieniu i powagą papieża” po otrzymaniu stosownego zezwolenia od Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów), a w 20 sanktuariach karpaccich znajdują się wizerunki maryjne koronowane na prawie diecezjalnym (biskupim) (rysunek 2). I. Sołjan wykazała, że w 1999 r. na terenie Karpat Polskich funkcjonowało 90 maryjnych ośrodków kultowych, przy czym zaliczała do tej grupy również sanktuaria znajdujące się poza regionem fizycznogeograficznym Karpat – tj. sanktuaria maryjne w Tarnowie, Pilźnie i Rzeszowie [Sołjan 1999, ss. 135–141].

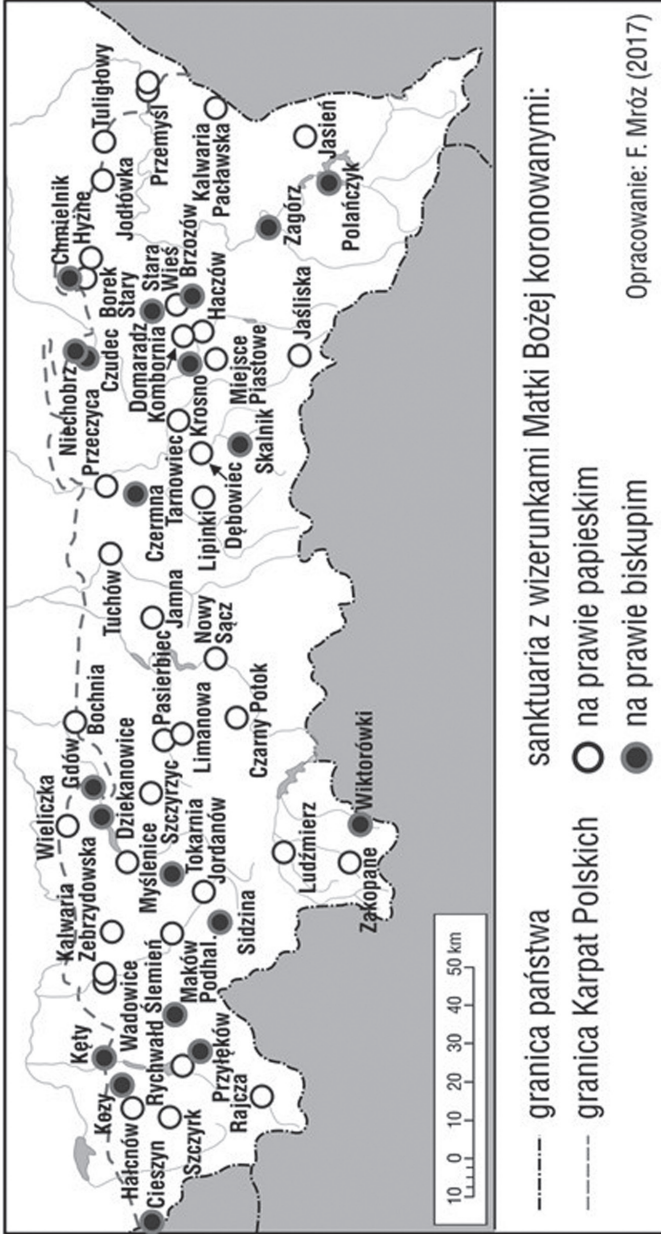
Warto podkreślić, że w ostatnich latach obserwowany jest ożywiony kult i ruch pielgrzymkowy w lokalnych sanktuariach maryjnych. Odpowiedzią ze strony władz Kościoła rzymskokatolickiego – ordynariuszy miejsca – jest podniesienie tych miejsc pielgrzymkowych do rangi sanktuarium (stosownym dekretem, zgodnie z kan. 1230 Kodeksu prawa kanonicznego). Do takich ośrodków zaliczyć można m.in. sanktuaria maryjne w Bruśniku, Przydonicy, Tyliczu, Zakopanem-Olczy oraz Wiktorówkach.

Rysunek 1. Sanktuaria Kościoła rzymskokatolickiego w Karpatach Polskich (stan na 1 października 2017 r.)

Źródło: [Mróz 2017].

Rysunek 2. Sanktuaria z koronowanymi wizerunkami Matki Bożej w Karpatach Polskich (stan na 1 października 2017 r.)

Źródło: [Mróz 2017].

Opracowanie: F. Mróz (2017)

W Karpatach Polskich funkcjonuje także 14 sanktuariów Pańskich, związanych głównie z kultem cudownych wizerunków Chrystusa (wizerunki Dzieciątka Jezus, Przemienienia Pańskiego, Chrystusa Cierpiącego i Ukrzyżowanego). Ośrodki pielgrzymkowe w Kalwarii Pałacowskiej i Kalwarii Zebrzydowskiej to sanktuaria pasyjno-maryjne, w Kętach zaś funkcjonuje sanktuarium eucharystyczne – Najświętszego Sakramentu. W odróżnieniu od sanktuariów świętych i błogosławionych w analizowanym regionie we wszystkich sanktuariach Pańskich rozwój kultu nastąpił przed rokiem 1945 [Mróz 2007, s. 143].

Najprężniej rozwijającą się (ilościowo) grupą ośrodków pielgrzymkowych w Karpatach Polskich w ostatnim dwudziestoleciu są sanktuaria świętych i błogosławionych. Obecnie na badanym terenie rejestruje się ponad 20 tego typu sanktuariów, z czego ponad połowa powstała (została ustanowiona dekretem ordynariusza miejsca) po roku 2000. Warto podkreślić, że zjawisko powstawania wielu nowych sanktuariów osób wyniesionych do chwały ołtarzy obserwuje się w całej Polsce. W okresie od 1 stycznia 2001 r. do 1 października 2017 r. w Polsce powstało ponad 80 tego typu sanktuariów. Powstanie nowych sanktuariów świętych i błogosławionych w Karpatach Polskich należy wiązać przede wszystkim z renesansem kultu świętych i błogosławionych cieszących się dużą czcią wśród wiernych w średniowieczu – m.in. św. Jakuba Starszego Apostoła (Szczyrk), Świętych Pustelników Świerada i Benedykta (Tropie), św. Antoniego (Jasło), św. Jana z Kęt (Błędowa Tyczyńska), a także z beatyfikacją i kanonizacją Polek i Polaków – św. Jana z Dukli (Dukla), św. Kingi (Stary Sącz), św. Jana Sarkandra (Skoczów), św. biskupa Józefa Pelczara (Przemysł), św. Szymona z Lipnicy (Lipnica Murowana), św. Jana Pawła II (Krosno), bł. Anieli Salawy (Siepraw), bł. Bronisława Markiewicza (Miejsce Piastowe), oraz bł. ks. Władysława Findysza (Nowy Żmigród). Warto pokreślić, że na terenie Karpat Polskich – w Miejscu Piastowym funkcjonuje jedyne w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej sanktuarium św. Michała Archanioła. Natomiast łaskami słynący obraz św. Józefa w sanktuarium św. Józefa w Wadowicach został w dniu 19 marca 2004 r. przyozdobiony wyjątkowym wotum – relikwią tj. Pierścieniem Rybaka św. Jana Pawła II. Sanktuarium wadowickie jest jedynym ośrodkiem na świecie, który może się poszczycić posiadaniem takiej relikwii św. Jana Pawła II.

Analizując rozmieszczenie przestrzenne sanktuariów w Karpatach Polskich należy zwrócić uwagę, że bardzo wyraźnie zaznacza się ich koncentracja wzdłuż dolin głównych rzek karpaccich: Soły, Skawy, Raby, Dunajca, Białej, Ropy, Wisłoki, Wisłoka oraz Sanu. 46 sanktuariów funkcjonuje w miastach karpaccich (Bielsko-Biała, Bochnia,

Brzozów, Cieszyn, Ciężkowice, Czchów, Dukla, Gorlice, Grybów, Jasło, Jordanów, Kalwaria Zebrzydowska, Kęty, Krosno, Krynica-Zdrój, Lesko, Limanowa, Maków Podhalański, Myślenice, Nowy Sącz, Przemyśl, Sanok, Skoczów, Stary Sącz, Strzyżów, Szczyrk, Tuchów, Ustrzyki Dolne, Wadowice, Wieliczka, Zagórz i Zakopane) (Rysunek 1).

Ranga ośrodków pielgrzymkowych w Karpatach Polskich

W literaturze przedmiotu przyjęty jest podział ośrodków pielgrzymkowych na sanktuaria o randze światowej, międzynarodowej, krajowej, ponaddiecezjalnej (ponadregionalnej), diecezjalnej (regionalnej) i lokalnej. W klasyfikacji tej uwzględnia się zasięg oddziaływania ośrodka pielgrzymkowego, wielkość ruchu pielgrzymkowego oraz aktywność duszpasterską [Jackowski, Sołjan, Bilska-Wodecka 1999; Mróz 2016].

Na terenie Karpat Polskich funkcjonują trzy sanktuaria o randze międzynarodowej (najważniejsze centra pątnicze na świecie, które swym zasięgiem oddziaływania wykraczają poza granice macierzystego kontynentu, a ich ranga wynika z tradycji pielgrzymowania i walorów historycznych lub też z ponadczasowego i szczególnego charakteru przekazywanych w nich orędzi). Są to sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej, sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Zakopanem-Krzeptówkach oraz Wadowice – miasto św. Jana Pawła II.

Do sanktuariów o randze ponaddiecezjalnej (ośrodki o zasięgu oddziaływania przekraczającym granice macierzystej diecezji; główne miejsca pielgrzymkowe danego regionu) zakwalifikowano dziewięć ośrodków: Dębowiec, Dukla, Ludźmierz, Kalańki, Kalwaria Paławska, Stary Sącz, Szczyrk, Tuchów i Wiktorówki.

Ponad 15 badanych ośrodków pielgrzymkowych to sanktuaria o randze diecezjalnej (regionalnej) – a więc sanktuaria o zasięgu ograniczonym do macierzystej diecezji. W tej grupie na szczególną uwagę zasługują sanktuaria maryjne w Bochni, Borku Starym, Hałcnowie, Limanowej, Pasierbcu, Starej Wsi, sanktuaria Pańskie w Ciężkowicach i w Nowym Sączu, a także sanktuaria świętych i błogosławionych w Korczynie, Miejscu Piastowym i w Strachocinie.

Najliczniejszą grupę na analizowanym obszarze stanowią sanktuaria o randze lokalnej (dekanalnej) – tj. ośrodki o zasięgu nieprzekraczającym granic dekanatu, do których zdecydowana większość pielgrzymek przybywa z odległości 10–15 km [Jackowski 2003].

Szlaki pielgrzymkowe w Karpatach Polskich

Region karpacki wyróżnia się także w przestrzeni turystycznej i pielgrzymkowej Polski liczbą i różnorodnością szlaków pielgrzymkowych. Do najpopularniejszych zaliczyć należy przede wszystkim Szlaki Papieskie oraz odcinki *Camino de Santiago* – Drogi św. Jakuba prowadzącej do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela.

Sieć Szlaków Papieskich w Polsce rozwija się od 1983 r., kiedy górale w Tatrach oznakowali pierwszy taki szlak na pamiątkę pobytu św. Jana Pawła w Dolinie Chochołowskiej i Dolinie Jarząbczej. Obecnie koordynacją tych szlaków zajmuje się Fundacja Szlaki Papieskie. W większości pasm górskich Karpat Polskich (Tatry, Gorce, Beskid Wyspowy, Beskid Żywiecki, Beskid Niski, Bieszczady, Beskid Sądecki, Beskid Mały, Beskid Makowski, Beskid Śląski, Pieniny oraz Podtatrze, Podhale i Orawa) oznakowano sieć szlaków, którymi wędrował w ramach wypraw turystycznych ks. Karol Wojtyła [Matuszczyk, Własiuk 2002]. Na terenie Karpat Polskich istnieją także Szlaki Papieskie, które powstały niezależnie od Fundacji Szlaki Papieskie, a są to „Szlak Karola Wojtyły” w Wadowicach, Małopolski Szlak Jana Pawła oraz Szlak Papieski z Przemyśla do Kalwarii Pałacowskiej.

Przez obszar Karpat Polskich prowadzą cztery odcinki Drogi św. Jakuba – najbardziej znanego obecnie szlaku pielgrzymkowego na świecie i pierwszego Europejskiego Szlaku Kulturowego. Sieć *Camino de Santiago* w Polsce jest już bardzo rozbudowana i wynosi ponad 6,5 tys. km oznakowanych odcinków szlaku, z czego ponad 500 km prowadzi przez malownicze tereny Karpat Polskich. Karpackie odcinki „najpiękniejszej drogi świata” – jak nazywany jest Szlak Jakubowy to: Beskidzka Droga św. Jakuba (na terenie Polski szlak ten prowadzi ze szczytu Eliaszówki do Cieszyna, a jego długość wynosi 316 km), odcinki Drogi św. Jakuba *Via Regia* (najdłuższy polski odcinek *Camino de Santiago* o długości 957 km, prowadzący z Korczowej i Medyki do Zgorzelca), odcinek Małopolskiej Drogi św. Jakuba (z Sandomierza przez Kraków do Szczyrku; 317 km) oraz Tuligłowska Droga św. Jakuba (Wola Rokietnicka–Tuligłowy–Rokietnica; 18 km) [Mróz 2015, ss. 69–83] (rysunek 3).

Niestety słabo znanym i rozpoznawalnym szlakiem w przestrzeni sakralnej Karpat Polskich jest inny szlak o randze międzynarodowej, tj. Międzynarodowa Trasa Pielgrzymkowa – Szlak Maryjny (*International Pilgrim's Route – St. Mary's Trail, Internationale Pilgerstraße – Marienweg*). Główna trasa tego szlaku łączy trzy narodowe sanktuaria maryjne: Jasną Górę w Polsce, Lewoczę na Słowacji oraz Mariazell w Austrii. Przy szlaku położone są również karpackie sanktuaria maryjne w: Kalwarii Zebrzydowskiej,

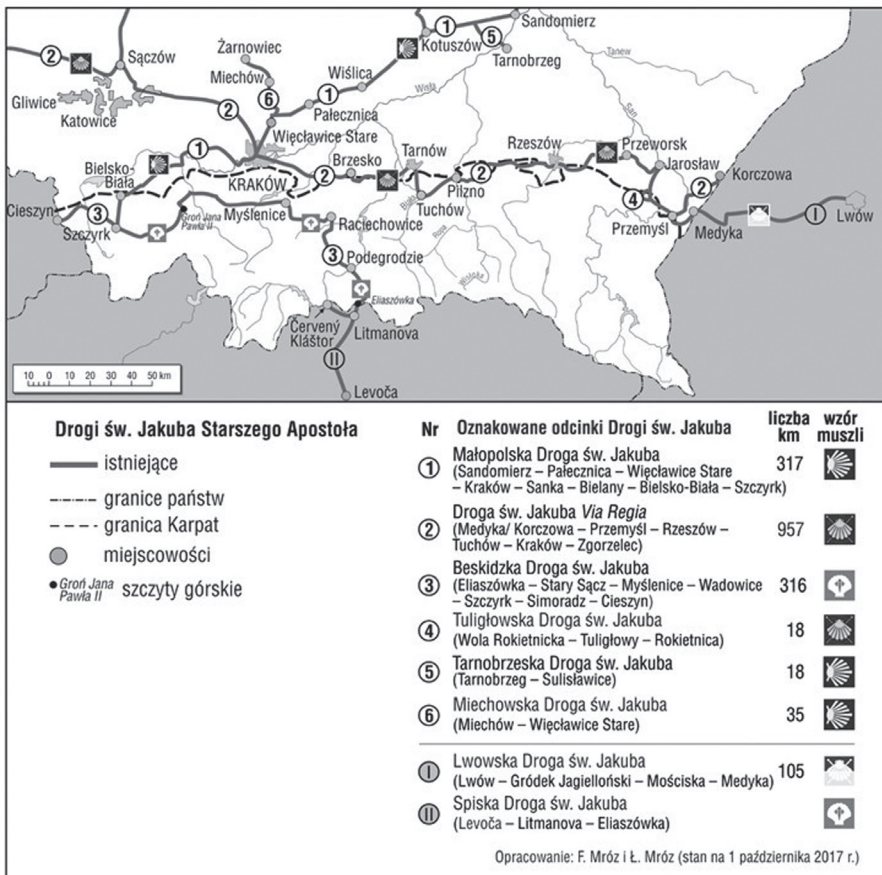

Makowie Podhalańskim, Jordanowie, Ludźmierzu i na Krzeptówkach w Zakopanem [Mróz 2014, s. 107].

W 2010 r. w Kopalni Soli w Wieliczce został otwarty jedyny na świecie Podziemny Szlak Pielgrzymkowy „Szczęść Boże”. Turyści i pielgrzymi wędrujący tym szlakiem mają okazję podziwiać solne i drewniane kaplice, ołtarze i rzeźby sakralne wykute w kryształach soli.

Regionalną i lokalną rangę mają Szlak Świątych i Błogosławionych Diecezji Tarnowskiej, Szlak św. Szymona z Lipnicy w Lipnicy Murowanej, Szlak św. Jadwigi w Bieczu oraz Spacerowy Szlak Sarkandrowski [Mróz 2014, ss. 114–115].

Rysunek 3. Drogi św. Jakuba w Karpatach Polskich i południowo-wschodniej Polsce (stan na 1 października 2017 r.)

Źródło: [Mróz, Mróz 2017].

Tradycje pątnicze w Karpatach Polskich

Tradycje pielgrzymek w Karpatach Polskich sięgają już drugiej połowy XI w. Początkowo wiązały się one z kultem świętych pustelników Benedykta i Świerada w Tropiu nad Dunajcem. Od XIII wieku rozwinął się z kolei kult błogosławionej Kingi (1234–1292) w Starym Sączu. W XV w. powstały kolejne ośrodki pielgrzymkowe związane z kultem relikwii świętych lub błogosławionych (Dukla, Lipnica Murowana, Kęty), a także z kultem łaskami słynących i cudownych obrazów Matki Bożej oraz wizerunków Pańskich. Rozkwit ruchu pielgrzymkowego do sanktuariów karpackich nastąpił w okresie tzw. odnowy potrydenckiej i był odpowiedzią wiernych Kościoła katolickiego na negowanie przez protestantów kultu Najświętszej Maryi Panny. Sanktuaria maryjne w Bochni, Borku Starym, Myślenicach i Tuchowie, a także sanktuaria pasyjno-maryjne w Kalwarii Zebrzydowskiej i Kalwarii Paclawskiej należały pod koniec XVIII w. do najważniejszych sanktuariów na ziemiach polskich. Ruch pielgrzymkowy do karpackich sanktuariów został przyhamowany w wyniku kolejnych rozbiorów Polski, a przede wszystkim ze względu na panujący w zaborze austriackim do 1850 r. system józefiński i związane z nim restrykcje oraz prześladowania Kościoła katolickiego. Najdotkliwsze straty w wyniku przeprowadzenia reformy józefińskiej dotknęły zakony, gdyż w latach 1782–1795 zlikwidowano w Galicji 136 domów zakonnych męskich i 22 klasztory żeńskie [Gach 1999, s. 121]. Ponowne ożywienie ruchu pielgrzymkowego do karpackich ośrodków pielgrzymkowych nastąpiło po dekreście cesarza Franciszka Józefa z 1850 r., który znosił system józefiński [Sołjan 2002, s. 72]. Na rozwój pielgrzymek do sanktuariów maryjnych w badanym regionie pod koniec XIX i na początku XX w. istotnie wpłynęły koronacje wizerunków Matki Bożej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. zasięg przestrzenny pielgrzymek do sanktuariów w Kalwarii Zebrzydowskiej, Kalwarii Paclawskiej i Tuchowa jeszcze się powiększył. Sanktuarium Matki Bożej Kalwaryjskiej i Męki Pańskiej było w Drugiej Rzeczypospolitej drugim po Jasnej Górze sanktuarium, do którego każdego roku przybywało około 250 tys. pielgrzymów [Jackowski 1995, s. 66]. Zakończenie drugiej wojny światowej i odzyskanie przez Polskę niepodległości wpłynęło na ożywienie ruchu pątniczego do wielu ośrodków pielgrzymkowych w Polsce. Proces ten trwał jednak bardzo krótko ze względu na antyreligijną i antykościelną politykę prowadzoną przez władze komunistyczne. Ponowne ożywienie ruchu pątniczego nastąpiło m.in. za sprawą działalności podjętej przez ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, który stanął w obronie chrześcijańskiej tożsamości narodu. Przygotowany przez Prymasa Tysiąclecia program odnowy reli-

gijnej i moralnej Polaków uwieńczony został ogólnopolskimi uroczystościami Millennium Chrztu Polski w 1966 r. Przełomowym wydarzeniem w dziejach Kościoła katolickiego i Polski był wybór metropolity krakowskiego kard. Karola Wojtyły na papieża (16 października 1978 r.) oraz upadek ustroju komunistycznego w Polsce. Ogromny wpływ na rozwój wielu polskich sanktuariów odegrały pielgrzymki św. Jana Pawła II do ojczyzny, a także – jak już wspomniano – wyniesienie na ołtarze polskich świętych i błogostawionych.

Turystyka religijna w Karpatach Polskich i jej wpływ na rozwój regionu

Przeprowadzone badania terenowe w sanktuariach o randze co najmniej diecezjalnej pozwoliły stwierdzić, że ruch turystyczny i pielgrzymkowy wykazuje w ostatnim dziesięcioleciu tendencję wzrostową. Do głównych czynników oraz wydarzeń, które mają na to wpływ, zaliczyć należy:

- tradycje pątnicze,
- troskę o rozwój kultu i działalność przedsiębiorczą (kustosza, grup, stowarzyszeń, zgromadzeń zakonnych) opiekujących się danym sanktuarium,
- stale wzbogacany program duszpasterski w sanktuariach,
- walory historyczne i architektoniczne kościołów sanktuarijnych,
- walory przyrodnicze i krajobrazowe regionu karpackiego; na terenie Karpat Polskich znajdują się najcenniejsze obszary przyrodnicze w Polsce – m.in. 6 parków narodowych i 12 parków krajobrazowych. Należy podkreślić, że na obszarach chronionych w Karpatach Polskich funkcjonuje kilkanaście ośrodków pielgrzymkowych (13 na terenie parków krajobrazowych oraz dwa na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego – Kalatówki i Wiktorówki. Obiektami pielgrzymkowymi są także kaplica św. Kingi na Górze Zamkowej w Pienińskim Parku Narodowym, krzyż na Giewoncie oraz krzyż na Tarnicy) [Mróz 2017, ss. 218, 225–228],
- walory kulturowe regionu karpackiego (do najcenniejszych obiektów w regionie zaliczyć należy te, które zostały wpisane na listę światowego kulturowego i przyrodniczego dziedzictwa UNESCO: Wieliczka, Bochnia, Kalwaria Zebrzydowska, Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana, Sękowa, Brunary Wyżne, Kwiatów, Owczary, Powroźnik, Smolnik i Turzański),

- promocję sanktuariów,
- rozbudowę infrastruktury turystycznej przy sanktuariach (zwłaszcza bazy noclegowej, gastronomicznej i informacyjnej) i poprawę warunków pielgrzymowania w obrębie zespołu sanktuaryjnego),
- poprawę dostępności komunikacyjnej miejscowości sanktuaryjnych,
- położenie sanktuariów w miejscowościach o dużej koncentracji ruchu turystycznego (Krynica-Zdrój, Rymanów, Stary Sącz, Szczyrk, Ustrzyki Dolne, Zakopane),
- powstanie sieci nowych szlaków pielgrzymkowych (Droga św. Jakuba, Szlaki Papieskie),
- rosnącą jakość obsługi ruchu pielgrzymkowego i turystycznego w sanktuariach,
- rosnącą popularność nowych form pielgrzymowania – podróżowania do sanktuariów (pielgrzymki rowerowe, konne, *nordic-walking*, narciarskie),
- wzrastającą popularność „wakacji” w klasztorach i pustelniach,
- nowe wydarzenia religijne cieszące się dużym udziałem uczestników (Ekstremalna Droga Krzyżowa, „Różaniec do granic”),
- podniesienie kościołów sanktuaryjnych do rangi bazyliki mniejszej (po 2000 r.: Ludźmierz, Gorlice, Tuchów, Dębowiec, Grybów i Rychwałd),
- dobrą współpracę pomiędzy zarządzającymi sanktuarium a władzami samorządowymi,
- działalność władz samorządowych w zakresie rozwoju turystyki religijnej w układach przestrzennych,
- beatyfikacje i kanonizacje Polek i Polaków,
- renesans kultu św. Jakuba Apostoła Starszego i szlaku pielgrzymkowego do Santiago de Compostela,
- renesans pieszego pielgrzymowania,
- traktowanie pielgrzymki jako bardzo istotnej praktyki komunikacji i interakcji społecznej,
- rozwój turystyki weekendowo-świętecznej i jednodniowej [Faracik, Kurek, Mika, Pawlusiński 2009, s. 77] – w większości sanktuariów pozamiejskich obserwowane jest nasilenie indywidualnego ruchu pielgrzymkowego i turystycznego. W sezonie pielgrzymkowym, w soboty i dni świąteczne, przy sprzyjającej pogodzie, do karpackich sanktuariów przybywają setki pielgrzymów indywidualnych. Są to najczęściej rodziny, które w sanktuarium uczest-

niczą we Mszy św. i nabożeństwach, a następnie podróżują po okolicznym terenie. Przeprowadzone wywiady z kustoszami sanktuariów wykazały, że na rozwój turystyki rodzinnej do sanktuariów od 2016 r. wpływ miało również wprowadzenie programu „500+”;

- kalendarz wzbogacony o wydarzenia kulturalne, sportowe i religijne związane z danym sanktuarium w układach przestrzennych (m.in.: Święto Jakubowe w Szczyrku, Święto Bacowskie w Ludźmierzu, Konkurs Lipnickich Palm i Rękodzieła Artystycznego w Lipnicy Murowanej, Jarmark św. Kingi w Starym Sączu, „Bieg o Pierścień św. Kingi” w Bochni, Jarmark św. Małgorzaty w Nowym Sączu, „Rozaliada” we Wrocance, obchody urodzin św. Jana Pawła II w Wadowicach, Międzynarodowa Pielgrzymka Romów w Limanowej),
- rozwój szlaków kulturowych w regionie (Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Cysterski, Szlak Gotycki),
- organizacja cyklicznych imprez muzycznych, edukacyjnych, sportowych dla dzieci i młodzieży w obrębie zespołów sanktuarijnych,
- Obchody Roku św. Pawła (29.06.2008–29.06.2009 r.) oraz Roku Życia Konsekrowanego (30.11.2014–202.2016 r.),
- Nadzwyczajny Jubileusz Miłosierdzia ogłoszony przez papieża Franciszka, a obchodzony w Kościele katolickim od 8 grudnia 2015 r. do 20 listopada 2016 r. (na terenie Karpat Polskich otwartych było w tym okresie 55 Bram Miłosierdzia),
- Światowe Dni Młodzieży organizowane w Krakowie w 2016 r. i pielgrzymka papieża Franciszka do Polski,
- Jubileusz 100-lecia objawień Matki Bożej w Fatimie (zwłaszcza w odniesieniu do sanktuariów Matki Bożej Fatimskiej w Wadowicach i w Zakopanem-Krzepówkach),
- Rok Świętego Brata Alberta, obchodzony w Kościele katolickim w Polsce od 25 grudnia 2016 r. do 25 grudnia 2017 r. (zwłaszcza w odniesieniu do sanktuarium św. Brata Alberta na Kalatówkach).

Największy ruch pielgrzymkowy w grupie karpaccich sanktuariów rejestruje się w sanktuariach o randze międzynarodowej, tj.: w sanktuarium pasyjno-maryjnym w Kalwarii Zebrzydowskiej, sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej w Zakopanem-Krzepówkach oraz sanktuarium św. Jana Pawła II w Wadowicach.

Sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej jest obecnie trzecim po Jasnej Górze i krakowskich Łagiewnikach miejscem pielgrzymkowym w Polsce oraz jednym z naj-

ważniejszych ośrodków kultu religijnego w Europie. Na rosący ruch pielgrzymkowy i turystyczny do „Polskiej Jerozolimy”, jak nazywana jest Kalwaria Zebrzydowska, wpływ mają – obok tradycji pątnicznych – również związki św. Jana Pawła z sanktuarium („Papieska Kalwaria”), a także wpisanie zespołu sanktuarijnego na listę światowego kulturowego i przyrodniczego dziedzictwa UNESCO. Stały wzrost liczby pielgrzymów przybywających do Kalwarii Zebrzydowskiej obserwuje się od końca lat 70. XX w. W ostatnich latach w sanktuarium rejestruje się około 1,7 mln odwiedzających – w 2015 r. zarejestrowano w księgach pielgrzymkowych 1,7 mln osób, a w 2016 r. było to ponad 2 mln osób¹. Warto zaznaczyć, że od 2011 r. bardzo znacząco wzrasta liczba odwiedzających z zagranicy – w 2010 r. było to 12 350 osób z 51 krajów świata, a w 2015 r. – 21 770 cudzoziemców z 62 krajów świata. Tradycyjnie najwięcej pątników przybywa do sanktuarium podczas Wielkiego Tygodnia (uroczystości połączone z Misterium Męki Pańskiej), w trakcie kilkudniowych uroczystości odpustowych związanych ze świętem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a także podczas wrześniowej Pielgrzymki Rodzin Archidiecezji Krakowskiej.

Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej na Krzeptówkach w Zakopanem jest najważniejszym ośrodkiem kultu Pani Fatimskiej w Polsce. O randze tego ośrodka może świadczyć choćby fakt, że został on wybrany przez Konferencję Episkopatu Polski na miejsce ponowienia Aktu Poświęcenia Polski Niepokalanemu Sercu Maryi (6 czerwca 2017 r.). W ostatnich latach sanktuarium na Krzeptówkach odwiedza około 2 mln osób [Kruczek 2014, s. 63]. Najwięcej wiernych (od kilkuset do kilku tysięcy wiernych) gromadzą Uroczystości Fatimskie i Czuwania Fatimskie upamiętniające objawienia Matki Bożej w Fatimie, nabożeństwa odprawiane w pierwsze soboty miesiąca, a także święto Matki Bożej Fatimskiej (13 maja), święto Niepokalanego Serca Maryi (rocznica konsekracji kościoła) oraz święto Matki Bożej Różańcowej (7 października) [Hodorowicz, Mróz 2009b, ss. 175–176].

Wadowice od blisko 40 lat znane są niemal na całym świecie jako miasto, w którym 18 maja 1920 r. urodził się Karol Wojtyła – św. Jan Paweł II. Głównymi obiektami związanymi ze św. Janem Pawłem II, do których kieruje swe kroki większość odwiedzających miasto, są: Muzeum – Dom Rodzinny Jana Pawła II, bazylika Ofiarowania NMP, sanktuarium św. Józefa (kościół karmelitów bosych „Na Górcie”) oraz sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej [Mróz 2007, ss. 81–85]. W ostatnich latach Wadowice

---

¹ Autor składa podziękowania o. Antoniemu Klusce OFM za udostępnienie danych dotyczących ruchu pielgrzymkowego oraz udzielenie cennych informacji związanych z pielgrzymowaniem i turystyką religijną do sanktuarium kalwaryjskiego.

odwiedza w ciągu roku około 250 tys. osób. Dokładna analiza ruchu turystycznego i pielgrzymkowego do rodzinnego miasta Karola Wojtyły jest możliwa dzięki prowadzonej od 1996 r. rejestracji grup turystycznych i indywidualnych turystów zwiedzających Muzeum – Dom Rodzinny Jana Pawła II². Rekordową jak dotąd liczbę zwiedzających Dom Rodzinny Jana Pawła II zarejestrowano w 2005 r. – w roku śmierci papieża Jana Pawła II (431,4 tys. osób, w tym 53,8 tys. z zagranicy). W 2016 r. w muzeum zarejestrowano 267,7 tys. zwiedzających (w tym 53,2 tys. z zagranicy) i było to o ponad 41 tys. osób więcej w porównaniu z rokiem 2015. Warto podkreślić, że w ostatnich latach zwiększył się udział turystów i pielgrzymów z zagranicy zwiedzających muzeum – w 2016 r. wyniósł on 19,8%, a w 2015 r. – 20,4% ogółu zwiedzających. Dla porównania pod koniec lat 90. XX w. turyści z zagranicy stanowili około 10% ogółu zwiedzających muzeum (w 1999 r. – 8,2% w 2000 r. – 10,0%). W ostatnich latach w muzeum rejestruje się w ciągu roku około 50 tys. obcokrajowców (2015 r. – 46,9 tys.) z ponad 100 krajów świata – w 2015 r. odnotowano turystów ze 127 krajów świata, a w 2016 r. – ze 110 państw. Dla porównania w 2000 r. siostry nazaretanki zarejestrowały w księdze odwiedzających muzeum turystów z 62 krajów [Mróz 2007, s. 86]. Zasięg przestrzenny oddziaływania Muzeum – Dom Rodzinny Jana Pawła II w Wadowicach należy więc do największych na świecie – dla porównania można podać, że w sanktuarium Matki Bożej Częstochowskiej w 2016 r. zarejestrowano pielgrzymów z 82 krajów [<http://www.jasnagora.com/wydarzenie-10656>], a w sanktuarium Matki Bożej w Lourdes – z ponad 70 państw na świecie [<https://www.lourdes-france.org/>].

W grupie sanktuariów o randze ponaddiecezjalnej największy ruch pielgrzymkowy notuje się w sanktuariach w Dębowcu, Kalwarii Pałacowskiej, Limanowej, Ludźmierzu, Tuchowie i na Wiktorówkach.

W większości sanktuariów o randze diecezjalnej i lokalnej analiza ruchu pielgrzymkowego jest bardzo utrudniona ze względu na brak prowadzenia ksiąg pielgrzymkowych lub rejestrację niesystematyczną i wybiórczą. W sanktuariach tych koncentracja ruchu pielgrzymkowego i turystycznego występuje podczas głównych odpustów.

Pielgrzymowanie i turystyka religijna są ważnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego wielu ośrodków karpaccich. W ostatnich latach w największych ośrodkach pielgrzymkowych w Karpatach Polskich obserwuje się rozwój bazy noclegowej

² Autor składa serdeczne podziękowanie ks. dr. Jackowi Pietruszce, dyrektorowi Muzeum – Dom Rodzinny Jana Pawła II w Wadowicach, za udostępnienie danych dotyczących ruchu turystycznego do muzeum.

kościelnej (głównie domy pielgrzymia i domy rekolekcyjne) oraz prywatnej. Największe karpackie domy pielgrzymia funkcjonują przy sanktuariach w Kalwarii Zebrzydowskiej, Kalwarii Pałacowskiej, Dębowcu i Tuchowie. Rozbudowywana jest również baza gastronomiczna, baza towarzysząca i informacyjna w strefach przysanktuaryjnych.

Sukces, jakim jest rozwój kultu i ruchu pielgrzymkowego do sanktuariów karpaccyckich, to składowa wielu czynników, z których obok kontynuacji tradycji pątniczych główne znaczenie należy przypisać postawie kustosa (osobom sprawującym formalnie opiekę nad sanktuarium) – efektywnego i skutecznego „lidera” (dzięki cechom osobowym oraz umiejętności i rzetelności współpracy ze środowiskiem wewnętrznym i otoczeniem), a także współpracy i wsparciu projektów pielgrzymkowych i okołosanktuaryjnych przez władze samorządowe i kościelne. Sukces sanktuarium zachęca z kolei prywatnych przedsiębiorców do inwestycji w rozwój usług turystycznych dedykowanych pielgrzymom i turystom religijnym.

Zakończenie

Turystyka religijna jest obecnie jedną z kluczowych form w strukturze ruchu turystycznego w Karpatach Polskich. Przeprowadzone badania wykazały, że współczesna sieć pielgrzymkowa w tym regionie ulega stałemu rozwojowi i przemianom. Sieć tę tworzy obecnie ponad 120 sanktuariów Kościoła rzymskokatolickiego i greckokatolickiego. W Karpatach Polskich znajdują się także ośrodki pielgrzymkowe wyznawców judaizmu, głównie chasydów ze Stanów Zjednoczonych i Izraela (groby cadyków w Bobowej, Nowym Sączu, Rymanowie) oraz sanktuarium prawosławne na górze Jawor.

Uwzględniając ogólnoświatowy trend rosnącej popularności wyjazdów o motywach religijnych i religijno-poznawczych, a także potencjał turystyczno-religijny Polski, można stwierdzić, że rola turystyki religijnej w rozwoju układów przestrzennych Karpat Polskich z każdym rokiem będzie wzrastać. Dla dalszego rozwoju pielgrzymowania i turystyki religijnej do karpaccyckich sanktuariów i wędrowek po karpaccyckich szlakach pątniczych kluczowe będą:

- podtrzymywanie tradycji pątniczych i ubogacanie programu duszpasterskiego w sanktuariach,
- postawa i działalność przedsiębiorcza (kustosa, grup, stowarzyszeń, zgromadzeń zakonnych) opiekujących się danym sanktuarium – zarówno w zakresie opieki duszpasterskiej, jak i działalności pozaduszpasterskiej,

- rozbudowa infrastruktury turystycznej,
- poszukiwanie i wprowadzanie nowych pomysłów, rozwiązań i projektów – innowacyjność oraz ekspansywność,
- współpraca zarządzających sanktuariami z władzami samorządowymi i ośrodkami kultury,
- odpowiednio przygotowana kadra do obsługi ruchu pielgrzymkowego i turystycznego,
- „pozyskanie” grupy przyjaciół wspierających rozwój sanktuarium,
- promocja sanktuariów w środkach masowego przekazu – w prasie (lokalnej, regionalnej i ogólnopolskiej), w radiu, w telewizji, na portalach internetowych (strona internetowa w kilku wersjach językowych oraz w wersji mobilnej) i w serwisach społecznościowych (Facebook, Twitter),
- promocja sanktuariów podczas targów turystycznych, targów turystyki religijnej, a także w trakcie kongresów i konferencji turystyki religijnej,
- nowa ewangelizacja – głoszenie Słowa Bożego tym, którzy są ochrzczeni, ale porzucili wiarę i zaniechali praktyk religijnych,
- obchody 100-lecia urodzin św. Jana Pawła II (2020 r.),
- obchody Świętego Roku Jakubowego (*Año Santo Jacobeo*) w 2021 r.,
- przygotowania do obchodów Roku Świętego 2025.

Bibliografia

Balon J., Jodłowski M. (2014), *Regionalizacja fizycznogeograficzna Karpat Zachodnich – studium metodologiczne* [w:] W. Ziaja, M. Jodłowski (red.), *Struktura środowiska przyrodniczego a fizjonomia krajobrazu*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Bełch K. (1985), *Stan pielgrzymek w diecezji przemyskiej*, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 71.

Cmura A. (2006), *Sanktuaria podkarpackie papieskie*, Agencja Wydawnicza Ad Oculos, Rzeszów.

Dobrzyński A. (2004), *Pielgrzymki do sanktuarium Matki Boskiej Ludźmierskiej*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 15.

Faracik R., Kurek W., Mika M., Pawlusiński R. (2009), *Turystyka w Karpatach Polskich w świetle współczesnych kierunków rozwoju* [w:] B. Domański, W. Kurek (red.), *Gospodarka i przestrzeń*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.

Gach P.P. (1999), *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

Głowa W. (1998), *Pielgrzymki do sanktuariów maryjnych w południowo-wschodniej Polsce jako przejaw kultu Matki Bożej* [w:] A. Durak (red.), *Liturgia Domus Carissima*, Warszawa.

Hodorowicz I., Mróz F. (2008), *Pielgrzymowanie do sanktuarium Matki Bożej Królowej Podhala w Ludźmierzu*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 19.

Hodorowicz I., Mróz F. (2009a), *Sanktuaria świętych i błogosławionych w Karpatach Polskich* [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Turystyka religijna na obszarach górskich*, Nowy Targ.

Hodorowicz I., Mróz F. (2009b), *Pielgrzymowanie i turystyka religijna do ośrodków pielgrzymkowych w Tatrach i na Podhalu* [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Turystyka religijna na obszarach górskich*, Nowy Targ.

Jackowski A. (1995), *Kalwaria Zebrzydowska w sieci ośrodków pielgrzymkowych w Polsce i w Europie*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 2, Kraków.

Jackowski A. (1995), *Ośrodki kultu religijnego* [w:] J. Warszńska, Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność, Kraków.

Jackowski A. (1995), *Tradycje, współczesność i przyszłość pielgrzymek w Kalwarii Zebrzydowskiej*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 2.

Kapera I. (2001), *Ruch pielgrzymkowy do Szczyrzycy*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 12.

Kapera I. (2004), *Ruch pielgrzymkowy do Limanowej*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 15.

Kapera I. (2005), *Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia w Pasierbcu*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 16.

Kodeks prawa kanonicznego (przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu) (1984), Wydawnictwo Pallottinum, Poznań.

Kruczek Z. (2014), *Frekwencja w atrakcjach turystycznych*, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa.

Matuszczyk A. i Własiuk U. (2002), *Pilnujcie mi tych szlaków: czyli o tym jak Ojciec Święty w polskie góry powraca*. Przewodnik, Kraków.

Motyka A. (2010), *Sanktuaria Diecezji Rzeszowskiej*, Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, Rzeszów.

Mróz F. (2007), *Tu, w tym mieście, w Wadowicach, wszystko się zaczęło... Pielgrzymowanie i turystyka religijna do miasta rodzinnego Karola Wojtyły*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 18.

Mróz F. (2009), *Pielgrzymowanie do sanktuarium Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej w Kalwarii Pałacowskiej* [w:] I. Jażewicz I. (red.), *Współczesne problemy przemian strukturalnych przestrzeni geograficznej. Profesorowi Eugeniuszowi Rydzowi w 70. rocznicę urodzin*, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk.

Mróz F. (2009), *Pielgrzymowanie do sanktuariów Pańskich w Karpatach Polskich* [w:] S.A. Sroka (red.), *Podróżowanie w Karpaty wczoraj i dziś*, Wydawnictwo AVALON, Kraków.

Mróz F. (2014), *Szlaki pielgrzymkowe w krajobrazie sakralnym Polski* [w:] M. Ostrowski i J. Partyka (red.), *Krajobraz sakralny*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kraków–Lwów.

Mróz F. (2015), *Droga św. Jakuba w Polsce – geneza i rozwój – w 10. rocznicę otwarcia pierwszego szlaku jakubowego* [w:] A. Wyrwa (red.), *Camino de Santiago*. Szkice histo-

ryczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego (wydanie II), Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica.

Mróz F., Mróz Ł. (2015), *Pielgrzymowanie do sanktuarium Matki Bożej Starowiejskiej w Starej Wsi – przeszłość i teraźniejszość* [w:] J. Krupa (red.), *Kreowanie przedsiębiorczości w turystyce na terenach wiejskich oraz ochrona środowiska i dziedzictwa kulturowego*, Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, Dynów.

Mróz F. (2016), *Sanktuaria Kościoła Rzymskokatolickiego w przestrzeni sakralnej Polski*, [w:] J. Latosińska, J. Mokras-Grabowska (red.), *Kultura i turystyka. Sacrum i profanum*, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Łódź.

Mróz F. (2017), *Religious Tourism in Areas of Environmental Value in Poland*, „*Ekonomia i Środowisko*”, 2 (61).

Podlasczak J. (2012), *Pielgrzymowanie po diecezji rzeszowskiej*, Rzeszów.

Warszyńska J. (red.) (1995), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I ZARZĄDZANIE

ŁÓDŹ - WARSZAWA 2017 | ISSN 2543-8190

XVIII

TOM

8

ZESZYT

III

CZĘŚĆ

Redakcja naukowa:

Maciej Dębski

Aleksandra Jackiewicz

Region turystyczny – zarządzanie i rozwój Narzędzia, metody, szanse, wyzwania, perspektywy

WYDAWNICTWO
SPOŁECZNEJ AKADEMII NAUK

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I ZARZĄDZANIE

ŁÓDŹ - WARSZAWA 2017 | ISSN 2543-8190

XVIII

TOM

8

ZESZYT

III

CZĘŚĆ

Redakcja naukowa:

Maciej Dębski

Aleksandra Jackiewicz

Region turystyczny **– zarządzanie i rozwój** Narzędzia, metody, szanse, wyzwania, perspektywy

WYDAWNICTWO
SPOŁECZNEJ AKADEMII NAUK

Zeszyt recenzowany

Redakcja naukowa: Maciej Dębski, Aleksandra Jackiewicz

Korekta: Lidia Pernak, Witold Kowalczyk

Skład: Witold Kowalczyk

Projekt okładki: Marcin Szadkowski

© **Copyright:** Społeczna Akademia Nauk

WYDAWNICTWO
SPOŁECZNEJ AKADEMII NAUK

ISSN 2543-8190

Wersja elektroniczna publikacji jest wersją podstawową

Dostępna na stronie: piz.san.edu.pl

7   *Wstęp*

Część I

Uwarunkowania zarządzania konkurencyjnością regionów

- 13   **Iwona Żukowska** | *Turystyka jako czynnik rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej*
- 29   **Renata Seweryn** | *Demograficzno-geograficzne determinanty oceny bezpieczeństwa w turystyce (na przykładzie badań uczestników ŚDM Kraków 2016)*
- 45   **Ewa Dzedzic, Teresa Skalska** | *Ocena efektów ekonomicznych turystyki w miastach metropolitalnych*
- 61   **Adam Mazur, Piotr Dominik** | *Wykorzystanie potencjału kuchni regionalnych i żywności tradycyjnej w rozwoju regionalnym*
- 73   **Natalia Tomczewska-Popowycz** | *Kresy Wschodnie w świadomości uczniów szkół ponadgimnazjalnych w Polsce i perspektywy rozwoju turystyki sentymentalnej*
- 93   **Michał Koskowski, Piotr Dominik** | *The Role of Culinary Heritage in Regional Tourism Development Strategies in Poland in the Face of Contemporary Trends in Tourism*

Część II

Zarządzanie w regionie turystycznym – instytucje i narzędzia

- 107 **Aleksander Panasiuk** | *Zarządzanie destynacją turystyczną. Aspekty instytucjonalne*
- 123 **Agata Niemczyk** | *Wielkie wydarzenia jako narzędzie komunikacji marketingowej miast*
- 139 **Aneta Oleksy-Gębczyk** | *Turysta jako interesariusz władz samorządowych obszaru recepcji turystycznej – ujęcie relacyjne*
- 153 **Natalia Łatuszek** | *Znaczenie formy organizacyjnej convention bureaux dla ich działalności w miastach*
- 169 **Agata Niemczyk, Beata Palisz** | *Mural jako narzędzie promocji turystycznej miasta*

Część III

Zarządzanie w regionie turystycznym – analiza przypadków

- 185 **Franciszek Mróz** | *Turystyka religijna jako czynnik rozwoju Karpat Polskich*
- 205 **Teresa Mitura** | *Dziedzictwo kulinarne i jego wpływ na tworzenie markowego produktu turystycznego na przykładzie Szlaku Kulinarного Podkarpackie Smaki*
- 219 **Małgorzata Buczek-Kowalik, Krzysztof Buczek** | *Wykorzystanie dziedzictwa historycznego do kreowania produktów militarnej turystyki kulturowej (na przykładzie Podkarpacia)*
- 233 **Ewa Szulc-Dąbrowiecka** | *Restrukturyzacja górskiego ośrodka turystyki masowej: przykład Zakopanego*
- 249 **Krzysztof Cieślowski, Joanna Kantyka, Damian Herman** | *Rola sportowych imprez masowych w rozwoju turystyki w Polsce w latach 2013–2016*
- 265 **Joanna Zagdańska** | *Społeczno-historyczne i gospodarcze aspekty Festiwalu Kultur i Kresowego Jadła w Baszni Dolnej*
- 279 **Mateusz Tomanek** | *Satysfakcja uczestników Enea Bydgoszcz Triathlon*
- 297 **Wojciech Lewicki, Bogusław Stankiewicz** | *Istota marketingu terytorialnego jako narzędzie kreowania marki miasta na przykładzie Idei Szczecin Floating Garden 2050*